

[ลานวัฒนธรรม]

ประสิทธิ์ รัตนมณี

นักวิจัย สถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

ประเพณีลาซัง - แต่งงานหุ่นโตะชุมพุก : การสะท้อนวิถีชีวิตชาวนาตำบลควนในยุคปัจจุบัน

ประเพณีลาซัง - แต่งงานโตะชุมพุก เกิดขึ้นมาร่วมร้อยปีในหมู่บ้านชาวนาแถบสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทำให้มองเห็นประวัติศาสตร์การผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างชาวนาไทยพุทธและไทยมุสลิม มีประเพณีลาซังเป็นตัวเชื่อมผ่านสองวัฒนธรรมเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน เพราะแท้จริงแล้ว ชาวบ้านจะมีวิถีชีวิตดั้งเดิมอยู่ท่ามกลางการเรียนรู้ ผูกพัน เคารพบูชา การตอบแทนคุณต่อธรรมชาติ เพียงเพื่อต้องการเคารพในวิถีของการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ

ตำบลควน : การเปลี่ยนแปลงวิถีอาชีพการทำนา

ตำบลควน แปลว่า ที่สูง ตั้งชื่อตามลักษณะของพื้นที่ราบสูงเชิงเขา การตั้งถิ่นฐานของประชาชนยังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด มีเพียงเรื่องเล่าการตั้งถิ่นฐานชาวไทยพุทธมาจากกองกำลังทหารที่เดินทางมาจากอยุธยาเพื่อทำศึกสงคราม ช่วงเวลานั้นข้างศึกได้หลุดหนีออกมาได้มีทหารอาสาติดตามข้างบางกลุ่มได้หยุดตั้งหลักแหล่งตามเส้นทางติดตามข้างตั้งแต่อำเภอสายบุรี อำเภอบะนาระ จังหวัดปัตตานี และอำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส

สมัยการปกครอง 7 หัวเมือง พื้นที่อำเภอบะนาระอยู่ภายใต้เขตปกครองของเมืองยะหริ่ง

และพื้นที่ตำบลควนซึ่งเป็นเขตรอยต่อกับหัวเมืองสายบุรี ทำให้พื้นที่บริเวณนี้เปรียบเหมือนกับเมืองหน้าด่านทางการค้าระหว่างหัวเมืองสมัยก่อนพ่อค้าจากเมืองยะหริ่งบรรทุกสินค้าด้วยเกวียนมาเป็นกองคาราวานเพื่อนำสินค้าไปค้าขายยังเมืองสายบุรี และพ่อค้าเมืองสายบุรีเดินทางไปค้าขายยังหัวเมืองยะหริ่ง การเดินทางค้าขายสมัยก่อนต้องใช้เวลาหลายวัน จึงหยุดแวะพักผ่อนบริเวณชายแดนก่อนเดินทางเข้าเมือง จึงเรียกชื่อพื้นที่บริเวณนี้ว่า “หน้าด่าน”

ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นไทยพุทธ มีพื้นที่นาเป็นฐานต้นทุนทรัพยากร อาชีพทำนาเริ่มมีความสำคัญลดลงมาจากหลายสาเหตุ เช่น การถมพื้นที่นาเพื่อปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน

ชาวนาจะเก็บกอซึ่งข้าวไว้กำมือหนึ่งในแปลงของตนเองหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว เพื่อนำมามัดรวมกันช่วงเดือน 6 ในการตกแต่งหุ่นโຕະซຸມພຸກ (ภาพถ่าย 2 มิถุนายน 2551)

ยุคแรกๆ นำกอซึ่งมามีตรวมกันเพียงให้รู้หุ่นผู้หญิงกับหุ่นผู้ชาย (คู่บ่าวสาว) โดยจัดให้ทั้งคู่เข้าพิธีแต่งงาน (ภาพถ่าย 2 มิถุนายน 2551)

ลักษณะหุ่นโຕະซຸມພຸກในปัจจุบัน มีการออกแบบตามลักษณะหน้าที่ ยศ ตำแหน่งของคนในสังคม แต่ยังคงใช้กอซึ่งข้าวมัดรวมกันตามความเชื่อในพิธีกรรม (ภาพถ่าย 2 มิถุนายน 2551)

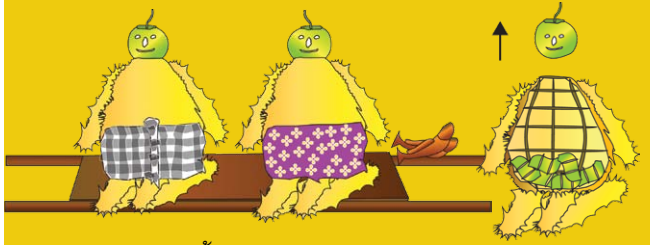
อันตรายจากสถานการณ์ความไม่สงบช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา และทัศนคติของชาวนามองว่า อาชีพทำนาลำบาก เหน็ดเหนื่อย มีรายได้ไม่แน่นอน บางปีมีภัยธรรมชาติ บางครอบครัวหันไปประกอบอาชีพอื่น บางครอบครัวบุตรหลานเรียนหนังสือไม่มีแรงงานในครัวเรือน จำเป็นต้องให้พื้นที่นากร้าง แม้ปัจจุบันอาชีพทำนาไม่ได้ยุ่งยากลำบาก และเหน็ดเหนื่อยอย่างในอดีต นอกจากมีรถไถใหญ่และรถเกี่ยวข้าวรับจ้างตามช่วงฤดูกาลทำนาแล้ว ในชุมชนได้จัดซื้อรถไถประจำตำบลเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับชาวนาผู้ประสงค์จ้างไถและเกี่ยว ปัจจุบันทำนาได้ปีละ 2 ครั้งจากการสร้างเขื่อนชลประทาน แต่ความสะดวกสบายนำมาสู่ปัญหาและอุปสรรคเหมือนกัน เช่น บริเวณพื้นที่นาอยู่ใกล้ชลประทานถูกน้ำท่วมขังตลอดปี ไม่สามารถทำนาได้เพราะดินเป็นโคลนเหนียว ปัญหาหอยเชอรี่เต็มท้องนา สาเหตุไม่รู้แน่ชัด บางคนบอกว่ามากับน้ำชลประทานบ้าง ไข่หอยเชอรี่ติดกับรถไถใหญ่บ้าง เกิดจากนาร้างบ้าง ซึ่งไม่สามารถแก้ปัญหาได้ การทำนาช่วง 10 ปีที่ผ่านมาลดลงเหลือเพียงไม่กี่ครัวเรือน

ประเพณีลาซัง - แต่งงานโຕະซຸມພຸກ : พิธีกรรม

สุดท้ายแห่งวิถีการทำนา

ประเพณีลาซังมีความผูกพันกับชาวนาสามจังหวัดชายแดนใต้ตั้งแต่โบราณ “แต่ละพื้นที่เรียกชื่อต่างกัน กล่าวคือ แถบอำเภอสาบายบุรีจังหวัดปัตตานีเรียกว่า “ลาซัง” แถบอำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาสเรียกว่า “ลัมซัง” บ้าง “กินขนมจีน” บ้าง “กินข้าวพอง” บ้าง และชาวไทยมุสลิมเรียกว่า “ปุยอ่มือแน” ส่วนตำบลควนตำบลดอน ตำบลคอกกระปือ อำเภอปะนาเระจังหวัดปัตตานีเรียกว่า “ประเพณีลาซัง - แต่งงานโຕະซຸມພຸກ” มาจากความเชื่อเรื่องแม่โพสพ ถ้าจัดพิธีนี้แล้วนาข้าวปีต่อไปงอกงามให้ผลผลิตสูง เพราะชาวนารู้คุณค่าที่นาและแม่โพสพ” (สถาพรศรีสังข์และศรีน มณีโชติ, 2542 : 6806) สอดคล้องกับข้อมูลของรองศาสตราจารย์ สมปราชญ์ อัมมะพันธ์ (2548 : 39) เขียนไว้ว่า “ลาซัง เป็นประเพณีฉลองนาหรือฉลองซึ่งข้าว สมัยก่อนทำ “ลาซัง” กันทุกหมู่บ้านของชาวนาทั้งชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ปัจจุบันความนิยมประเพณีนี้ลดน้อยลงคงเหลือมีทำกันอยู่บางหมู่บ้านเท่านั้น”

คำว่า ลาซัง คือ การอำลาซึ่งข้าว เหตุผล

รูปแบบหุ่นทั้ง 2 มีลักษณะท้องป่องๆ จะได้นำอาหารใส่ทาง
ศีรษะลงมาที่ท้องของหุ่นแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ และบางปีทำ
รูปภาพปลาช่อน 2 ตัว สื่อความอุดมสมบูรณ์ของน้ำในการทำนา
(ภาพวาดจากนายวิฑูรย์ ช่างศร 4 ธันวาคม 2552)

มาจากช่วงเวลาเก็บเกี่ยวข้าวอาจตกหล่น เหยียบย่ำ และจุดไฟเผาซึ่งข้าวเพื่อไถกลบการทำนาปีต่อไป จึงต้องมีพิธีกรรมขอขมาต่อเทพที่คอยดูแล ช่วยเหลือความสำเร็จจากการทำนา คือ แม่โพสพ บนพื้นฐานความเชื่อว่า “สรรพสิ่งต่างๆ ในโลกล้วนมีเทพเจ้าดูแลรักษา หากทำสิ่งใดลงไปโดยไม่รู้คุณค่า นอกจากไม่ได้รับความช่วยเหลือจากเทพเจ้าแล้ว อาจยังได้รับโทษอีก” (มาลินี จุฬามณีรัตน์, 2545 : 27) จึงต้องใช้พิธีกรรมเป็นสื่อกลางแสดงความกตัญญู ตอบแทนคุณต่อธรรมชาติ เพราะข้าวมีพระคุณต่อชีวิตมนุษย์ ซึ่งมีเทพเจ้าคอยช่วยเหลือ ดลบันดาลให้แปลงนาข้าวอุดมสมบูรณ์ พิธีกรรมเป็นสื่อกลางการรับรู้ระหว่างชาวนากับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ผลที่ได้รับคือความเป็นสิริมงคลต่อแปลงนาข้าว การทำนาปีต่อไปจะอุดมสมบูรณ์ สร้างขวัญกำลังใจให้กับชาวนามีความหวังผ่านทางพิธีกรรมแต่งงาน “หุ่นโตะชุมพุก”

พิธีแต่งงาน “หุ่นโตะชุมพุก” : การเคารพ บูชา และสยบยอมต่อธรรมชาติ

การจัดพิธีแต่งงาน “หุ่นโตะชุมพุก” เป็นสัญลักษณ์ทางพิธีกรรมให้เข้าใจแนวคิด อุดมการณ์ การดำเนินวิถีชีวิตของกลุ่มชนที่ร่วมประกอบพิธีกรรมขึ้นมา ได้สื่อความหมายซ่อนเร้นในพิธีกรรมว่า ทำไมต้องจัดพิธีแต่งงานให้กับหุ่นทั้งสองแล้ว เป็นการแสดงความเคารพต่อแม่โพสพ หุ่นทั้งสองคือใคร ประวัติมาอย่างไร ผู้เขียนเพียงตั้งข้อสันนิษฐานอาจเป็นไปได้ตามหลักฐาน “ปรากฏอยู่ในตำนานการสร้างโลก ฉบับบ้านป่าลาม

อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี มีมูลเหตุมาจากลูกของพระอิศวรและพระอุมาชื่อว่า เจ้าสุวันนะไฟจิต (เจ้าสุวันนะพระโพสพ) หรือพระองค์หนู กับน้องคือ นางสีตอกไม้ (นางสีตอกไม้แม่โพสพ) ได้แต่งงานกันแล้วตายมาเกิดเป็นต้นข้าวเพื่อหล่อเลี้ยงมวลมนุษย์” (พิชัย แก้วขาว, 2547 : 4)

ชาวนายุคแรกๆ ได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวความเชื่อเกี่ยวกับแม่โพสพ จึงคิดหาวิธีการผ่านทางพิธีกรรมเพื่อตอบแทนบุญคุณการเสียดสีชีวิตคู่สามีภรรยาที่ได้มาเกิดเป็นต้นข้าว จึงจัดพิธีแต่งงาน “หุ่นโตะชุมพุก” ทุกปีหลังเสร็จสิ้นการทำนา นำกอกซึ่งข้าวมัดทำเป็นหุ่นขึ้นมาเป็นตัวแทนของเจ้าสุวันนะไฟจิตกับนางสีตอกไม้ หลักคิดของชาวนามองว่า “ข้าวมีการตั้งท้อง มีน้ำนมข้าว เหมือนกับคน การแต่งงานเป็นการสืบทอดให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ ถ้าไม่มีพิธีแต่งงานเหมือนกับคนโสดจะไม่มีทายาทสืบทอด” การจัดพิธีแต่งงาน “หุ่นโตะชุมพุก” มีสองนัยยะ นัยยะทางพิธีกรรม เพื่อแสดงการทำขวัญและขอขมา เคารพบูชา การตอบแทนคุณ การแสดงความกตัญญูต่อแม่โพสพ “ถ้าไม่ทำพิธีกรรมเหล่านี้ อาจถูกลงโทษจากสิ่งที่ชาวนานับว่าอยู่” ถ้าทำสิ่งเหล่านี้ จะสื่อไปถึงความอุดมสมบูรณ์ในการขยายพันธุ์ข้าวในการเพาะปลูกและทำนาปีต่อไป และสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะได้ช่วยเหลือ ดลบันดาล

ตกแต่งหุ่นโตะชุมพุกด้วยเสื้อผ้าอาภรณ์เครื่องประดับตามสมัยนิยม เจ้าป่าวต้องหล่อ เจ้าสาวต้องสวยและมีฐานะทางสังคม เช่น ทหาร ตำรวจ พยาบาล ครู เป็นต้น (ภาพถ่าย 2 มิถุนายน 2551)

ให้ปราศจากภัยธรรมชาติ ศัตรูที่มาทำร้ายให้แปลงนาข้าวเสียหายได้ นัยยะทางสังคม คือการสร้างอัตลักษณ์ความเข้มแข็งในการอยู่ร่วมกัน สร้างเสริมสามัคคีระหว่างกลุ่มชน

ลักษณะ “หุ่นโตะชุมพุก” : การสะท้อนวิถีชีวิตชาวนาแต่ละยุคสมัย

ร่องรอยประเพณีลาซัง - แต่งงานโตะชุมพุก ตำบลควน ได้สืบทอดต่อๆ กันมาจากรบรรพบุรุษผู้ลูกหลานร่วมร้อยปี มีพลวัติการเปลี่ยนแปลงรูปแบบพิธีกรรมไปตามยุคสมัย แบ่งออกได้ 3 ยุคด้วยกัน ยุคพึ่งพาธรรมชาติ ยุคอิทธิพลทางศาสนา และยุคอิทธิพลทางสังคมปัจจุบัน

ยุคพึ่งพาธรรมชาติ วิธีการทำนาพึ่งพาแรงงานคน แรงงานวัว ความสำเร็จจากการทำนาจึงมีเงื่อนไขและกลไกซ้อนทับอยู่เบื้องหลังความสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา ผีสิง วิญญาณ และสภาพแวดล้อม การรวมกลุ่มประกอบพิธีกรรมลาซัง มีความหมายต่อธรรมชาติในการขอมา ตอบแทนคุณเพื่อจะได้โลกสงบและเผาซังข้าว เตรียมพร้อมฤดูกาลทำนาปีต่อไป จึงต้องมีพิธีกรรมเปลี่ยน

ผ่านในการขอขมาจากการตั้งใจและไม่ตั้งใจในขณะเก็บเกี่ยว มีการเหยียบขี้เถ้า เมล็ดข้าวอาจตกหล่น และการเผาซังข้าว จึงใช้กองซังข้าวเป็นตัวแทนพิธีกรรมการเปลี่ยนผ่านความรู้สึกของชาวนาที่มีต่อธรรมชาติ จึงรวมกลุ่มชาวนาที่มีพื้นฐานความเชื่อเดียวกัน จัดพิธีกรรมเพียงครึ่งวันกลางทุ่งนา มีปราชญ์ทางพิธีกรรมกำหนดวัน ฤกษ์ยามอันเป็นมงคลช่วงเดือนหกสถานที่หมุ่นเวียนไปตามบริเวณทุ่งนา นำกองซังข้าวมาจัดแต่ง “หุ่นโตะชุมพุก” อย่างง่ายๆ ให้รู้เพียงหุ่นเจ้าป่าวและเจ้าสาว สมมติชื่อว่าพ่อโพสี กับแม่โพสพ มีอาหารสำหรับบูชาแม่โพสพและเซ่นภูมิเจ้าที่นา ที่อยู่เบื้องหลังในการช่วยเหลือให้แปลงนาข้าวอุดมสมบูรณ์

ยุคอิทธิพลศาสนา การจัดพิธีกรรมลาซังเริ่มคลี่คลายตามสภาวะการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาสร้างเงื่อนไขต่อวิถีชีวิตแบบธรรมชาติตามความเชื่อเรื่อง ผี วิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะอิทธิพลความเชื่อทางหลักคำสอนศาสนา คือ ฮินดู พุทธ ที่เผยแพร่เข้ามาด้วยรูปแบบการปฏิบัติที่สูงกว่าความเชื่อท้องถิ่น การผสมผสานระหว่างความเชื่อสะท้อนออกมาให้เห็นถึงบรรยากาศประเพณีลาซัง - แต่งงานหุ่นโตะชุมพุก ถูกยกระดับพิธีกรรมท้องถิ่นสู่พิธีกรรมทางศาสนา จะมีตัวแปรเพิ่มเข้ามา มีบทบาทในการขับเคลื่อนพิธีกรรม คือ มีพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณเป็นประธานในพิธี หมอพิธีกรรมและชาวนาร่วมให้ความร่วมมือ มีวัดเป็นจุดศูนย์กลางในการรวมกลุ่มชนเข้าร่วมกิจกรรมอย่างเนื้อเดียวกัน สถานที่ย้ายจากกลางทุ่งนามาเป็นบริเวณศาลา เพื่อความสะดวกสบายในการนิมนต์พระภิกษุมาประกอบพิธีกรรมและฉันอาหาร มีการแยกส่วนอาหาร

ชั้นหมาก 3 พานเป็นสิ่งสำคัญขาดไม่ได้ รวมเรียกว่า หัวชั้นหมาก หรือชาวบ้านเรียกว่า พานหัว พานคอ และพานคาง ใช้ในสำหรับไหว้ตายาย (ภาพถ่าย 11 พฤษภาคม 2552)

ถวายพระกับการเซ่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูมิเจ้าที่ ส่วนสัญลักษณ์พิธีกรรมมีการเปลี่ยนแปลง ลักษณะหุ่นให้มีรูปร่างตั้งเทพ ตามวิถีคิดของชาวบ้านได้หยิบยืมเทพตามแบบฉบับอิทธิพลทางศาสนาฮินดูผสมผสานกับความเชื่อตามวิถีการพึ่งพาธรรมชาติ จึงตกแต่งหุ่นให้มีลักษณะท้องป่องๆ คล้ายกับเทพแทนความอุดมสมบูรณ์ ขึ้นมาเป็นตัวแทนชื่อว่าพ่อชุกพุกกับแม่สุนทรี เป็นเทพแห่งความอุดมสมบูรณ์ประจำนาข้าว

พิธีแต่งงาน “หุ่นโตะชุกพุก” : การสะท้อนวิถีชุมชนในยุคปัจจุบัน

ยุคอิทธิพลทางสังคมในปัจจุบัน
ประเพณีลาซัง-แต่งงานหุ่นโตะชุกพุก ถูกยกฐานะจากพิธีกรรมเล็กๆ ประจำท้องถิ่นขึ้นมาเป็นประเพณีระดับอำเภอ มีผู้นำท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่นเข้ามาขับเคลื่อนพิธีกรรม ตามนโยบายพัฒนาการท่องเที่ยว “หนึ่งประเพณี หนึ่งการท่องเที่ยว” การบริหารจัดการเต็มรูปแบบเพื่อพัฒนาประเพณีลาซังขึ้นมาเป็นประเพณีของสังคมในการประชาสัมพันธ์ “หนึ่งประเพณี หนึ่งการท่องเที่ยว” ชุมชนยอมรับและให้ความร่วม

มือ โดยตำบลควน แบ่งออกเป็น 6 หมู่บ้าน ได้ประกอบพิธีลาซัง 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ 2 บ้านควนกลาง หมู่ 3 บ้านพิบูล หมู่ 4 บ้านใต้ หมู่ 5 บ้านด่าน และหมู่ 6 บ้านบ่อตุมพระ ส่วนหมู่ 1 บ้านปาลัสสภาพพื้นที่เป็นตลาด ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ได้หยุดประกอบประเพณีลาซังไปแล้ว เหลือเพียง 5 หมู่บ้านที่มีชาวไทยพุทธอาศัยอยู่จึงได้รวมหมู่ 5 บ้านท่าหน้า ตำบลท่าหน้าเข้าร่วมด้วยเป็น 6 หมู่บ้าน

รูปแบบการจัดงานประเพณีลาซัง – แต่งงานโตะชุกพุก มีการจับสลากแบ่งออกเป็น 3 หมู่บ้านให้ตกแต่งหุ่นเจ้าสาว และอีก 3 หมู่บ้านตกแต่งหุ่นเจ้าบ่าว การทำหุ่นแต่ละปีจะหมุนเวียนสลับเปลี่ยนกันไป ท้องถิ่นให้งบประมาณช่วยเหลือการจัดกิจกรรม คณะกรรมการหมู่บ้านดำเนินการสร้างความสัมพันธ์เพื่อดึงมวลชนเข้าร่วมทำให้บรรยากาศพิธีกรรมกลายเป็นงานสังคมเพื่อมุ่งเน้นการสร้างสรรคทางความคิดออกแบบหุ่น และจัดขบวนแห่ให้มีความสวยงาม จะได้สร้างความโดดเด่นเป็นที่ยอมรับจากนักท่องเที่ยวมากกว่าเน้นรูปแบบตัวพิธีกรรม แม้ชาวบ้านให้การยอมรับ แต่บางคนได้สะท้อนแง่คิดว่า “อบต. เข้ามาบริหารจัดการ ฟันฟู อนุรักษ์เป็นการดี แต่ทั้งเด็กและผู้ใหญ่มองไม่เห็นความสำคัญของพิธีกรรม” (สุพิไล ผันมะโร, 2552 : สัมภาษณ์)

การตกแต่งลักษณะหุ่นโตะชุกพุกในยุคปัจจุบัน ได้เปลี่ยนแปลงจากตัวแทนแห่งเทพเจ้าประจำนาข้าวมาเป็นคนธรรมดาที่มีฐานะทางสังคม ซึ่งเจ้าบ่าวต้องหล่อและเจ้าสาวต้องสวย และแต่งกายให้ดูเป็นผู้มีการศึกษา ฐานะดีรับราชการ มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี ตามฐานะหน้าที่การงานได้รับการยอมรับของสังคมโดย

บริวารชั้นหมากนิยมตกแต่งด้วยสัญลักษณ์ อ้อย กล้วย รวงข้าว ขนมะ ผลไม้ เป็นต้น เป็นเครื่องประกอบในการจัดชั้นหมากให้ได้จำนวนตามที่ฝ่ายเจ้าสาวต้องการ 9 ชั้น 15 ชั้น หรือ 21 ชั้น (ภาพถ่าย 11 พฤษภาคม 2552)

การแห่หุ่นโຕ้ะชุมพุกฝ่ายเจ้าบ่าวไปสู่ขอฝ่ายเจ้าสาวอีกหมู่บ้านหนึ่งแล้วแห่มาพร้อมกันตามถนนเพื่อไปยังสถานที่ประกอบพิธีกรรม (ภาพถ่าย 3 มิถุนายน 2551)

แต่ละหมู่บ้านเริ่มตั้งขบวนแห่หน้าศาลาอเนกประสงค์ของตนเองเพื่อความพร้อมเพรียง และเริ่มเคลื่อนขบวนตามฤกษ์ยามอันเป็นมงคล ไปยังสถานที่ลานกว้างบ้านบ่อโศก (ภาพถ่าย 11 พฤษภาคม 2552)

เฉพาะการเป็นข้าราชการ “เมื่อมีงานด้านวัฒนธรรมเพื่อต้องการให้แต่ละอำเภอเข้าร่วม ประเพณีลาซังได้รับคัดเลือกให้ไปโชว์ในนามของอำเภอปะนาเระ ทำให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวทันสมัยขึ้น สวยขึ้น หล่อกขึ้น” (สุพิไล ฝันมะโร, 2552 : สัมภาษณ์)

การยกระดับประเพณีท้องถิ่นลาซังมาเป็นประเพณีทางสังคม หุ่นถือเป็นตัวแทนของคนในชุมชนมากกว่าเป็นตัวแทนของเทพเจ้าประจำนาข้าวอย่างเช่นอดีต การตกแต่งหุ่นแต่ละหมู่บ้านมีการตกลงร่วมกันในการวางแผนลักษณะหุ่นให้ชื่อว่าอะไร ประกอบอาชีพอะไร ซึ่งได้สมมติเจ้าบ่าวเจ้าสาวขึ้นมาเอง บางหมู่บ้านสมมติคู่บ่าวสาวให้เข้ากับสถานการณ์ เช่น สมมติเจ้าบ่าวเป็นไทยพุทธ ฝ่ายเจ้าสาวเป็นไทยมุสลิม บางหมู่บ้านเจ้าบ่าวเป็นทหาร ฝ่ายเจ้าสาวเป็นพยาบาล บางหมู่บ้านเจ้าบ่าวเป็นตำรวจ ฝ่ายเจ้าสาวเป็นชาวบ้านรับราชการ

การสร้างหุ่นโຕ้ะชุมพุกแต่ละปีสะท้อนลักษณะความเป็นอยู่ทางสังคมมากกว่าสะท้อนทางพิธีกรรม เช่น เมื่อสถานการณ์ความไม่สงบผู้คนหวาดระแวงระหว่างชาวไทยพุทธกับชาว

ไทยมุสลิม จึงสมมติการแต่งงานหุ่นโຕ้ะชุมพุกให้ชนสองเชื้อชาติมาแต่งงานกัน เพื่อสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชน หรือมีทหาร ตำรวจ ลงมารักษาความปลอดภัยในพื้นที่ จึงตกแต่งหุ่นให้เป็นทหารกับหญิงสาวรับราชการ เพื่อให้เห็นถึงความรัก ความสามัคคีระหว่างทหารกับชาวบ้านที่พร้อมให้ความร่วมมือในการแก้ปัญหา โดยผู้ร่วมพิธีกรรมไม่ได้มุ่งเน้นเฉพาะชื่อนานาอีกต่อไป ทุกคนเข้ามาร่วมได้ “ถือว่ามีพิธีแต่งงานของลูกชายลูกสาวของตนเอง” ลักษณะหุ่นโຕ้ะชุมพุก มีการออกแบบโครงสร้างตามจินตนาการโดยใช้ข้อซึ่งข้าวตามความเชื่อดั้งเดิมมัดไปตามโครงสร้าง จากนั้นจะตกแต่งด้วยเสื้อผ้า อาหาร เครื่องประดับตามสมัยนิยมเพื่อส่งเข้าประกวด แต่ละหมู่บ้านมีการช่วยเหลือกันคล้ายกับการเตรียมจัดพิธีแต่งงานของบุคคลทั่วไป

การจัดชั้นหมากหุ่นโຕ้ะชุมพุกฝ่ายเจ้าบ่าวยุคแรกๆ จัดชั้นหมากอย่างง่ายๆ เพียงให้ครบตามพิธีกรรมการแต่งงาน เพื่อใช้เป็นสื่อแทนการสู่ขอเจ้าสาว โดยใช้หุ่นคู่บ่าวสาวเป็นตัวเชื่อมผ่านความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน ปัจจุบันชั้นหมากต้อง

บรรยากาศขบวนแห่หุ่น
“โตะชุมพุก” จากลานกว้างบ้าน
บ่อโคกไปยังสถานที่จัดงานหน้า
วัดควนใน (ภาพถ่าย 11
พฤษภาคม 2552)

ปัจจุบันมีการเลือกคู่ครองให้
กับหุ่นโตะชุมพุกเพราะแต่ละหมู่บ้าน
ได้แยกกันประกอบหุ่นเจ้าบ่าวและ
หุ่นเจ้าสาวขึ้นมาแต่ละหมู่บ้าน
(ภาพถ่าย 11 พฤษภาคม 2552)

หมอขวัญได้ทำพิธีทำขวัญ
หุ่นโตะชุมพุกคู่บ่าวสาวเพื่อความ
เป็นสิริมงคล (ภาพถ่าย 11
พฤษภาคม 2552)

จัดอย่างสวยงามเพื่อเข้าร่วมขบวนแห่ “ขันหมาก
มีจำนวนเป็นคี่ คือ 9 ขัน 15 ขัน 21 ขัน และ 25 ขัน
และการจัดขันหมากจะไม่ทำในช่วงเช้า ต้องให้เวลา
เลยเที่ยง ไปก่อน เรียกว่า “ตะวันคล้อยลง” ในอดีต
ต้องให้ดวงอาทิตย์ลับขอบฟ้าก่อน ปัจจุบันเพียง
กำหนดเวลาช่วงบ่ายเพราะจะไม่ทันกับเวลาและ
เหตุการณ์” (สุพิไล ผันมะโร, 2552 : สัมภาษณ์)

การจัดพานขันหมากมีความสำคัญลดหลั่น
กันไป แต่สิ่งสำคัญที่สุด คือ พานหมากพลู 3 ขัน
ชาวบ้านเรียกว่า พานหัว พานคอ และพานคาง
หรือเรียกรวมๆ ว่า หัวขันหมาก “ประกอบไปด้วย
พลู หมาก ใบเงิน ใบทอง ใบนาค ดอกรัก ดอก
บานไม่รู้โรย เป็นสื่อสัญลักษณ์ให้เจ้าบ่าวเจ้าสาว
มังมีศรีสุข ครองรักกันนานๆ การถือขันหมาก
พานหัว ต้องเป็นบุคคลที่ชุมชนยอมรับนับถือ
มีครอบครัวอบอุ่น แต่งงานอยู่กินฉันสามีภรรยา
อย่างยืนยาว ลูกหลานไม่เกร มีฐานะดี ส่วนผู้ถือ
พานคอ และพานคาง มีเกณฑ์การถือลดลงมา
แต่จะเป็นบุคคลที่สังคมให้การยอมรับ” (สุพิไล
ผันมะโร, 2552 : สัมภาษณ์)

การจัดขบวนแห่หุ่นโตะชุมพุก

เมื่อสังคมชานาเปลี่ยนแปลงวิถีการทำงาน

วิถีคิดตามโครงสร้างทางสังคม การเคลื่อนย้ายทาง
พิธีกรรมเปลี่ยนแปลงตาม เริ่มต้นจากสังคม
ชานาเล็กประกอบอาชีพทำนามากขึ้น บางกลุ่ม
ชนไม่ได้เข้าร่วมพิธีลาซัง บางกลุ่มชนยังประกอบ
อาชีพทำนาได้ร่วมกันจัดพิธีกรรมติดต่อกันมา จึง
เปลี่ยนสถานที่มาจัดบริเวณลานกว้างใกล้กับ
ศาลาริมทาง มีการเปลี่ยนแปลงในส่วนของ
พิธีกรรมตกแต่งหุ่นโตะชุมพุก จากเดิมร่วมกันจัด
ที่ใดที่หนึ่งมีการสร้างหุ่นโตะชุมพุกทั้งฝ่ายเจ้า
บ่าวและเจ้าสาวที่เดียวกัน เมื่อชุมชนได้แยกส่วน
ในการจัดตามความพอใจแต่ละหมู่บ้าน เช่น หมู่
ที่ 3 บ้านพิกุลทอง ตำบลควน กับหมู่ที่ 5 บ้าน
ทำน้ำ ตำบลทำน้ำ สองหมู่บ้านมีเขตแดนติดต่อ
ระหว่างกัน ร่วมกันจัดพิธีแต่งงานโตะชุมพุก มี
การตกลงแยกกันทำหุ่น หมู่บ้านใดรับหน้าที่
ตกแต่งหุ่นฝ่ายเจ้าบ่าว อีกหมู่บ้านหนึ่งต้องทำ
หุ่นฝ่ายเจ้าสาว หมู่บ้านตกแต่งหุ่นโตะชุมพุกฝ่าย
เจ้าบ่าวจะต้องจัดขบวนขันหมากไปขอฝ่ายเจ้า
สาวมาร่วมขบวนแห่ด้วยกันตามท้องถนนไป
สู่สถานที่ประกอบพิธีกรรม ถ้ามีฉะนั้นฝ่ายเจ้า
สาวไม่สามารถมาร่วมพิธีกรรมได้ ฝ่ายเจ้าบ่าว
จึงมีการแห่ขบวนขันหมากขึ้นมาตามแบบ
พิธีการแต่งงานของคนธรรมดา “บรรยากาศการ

จัดพิธีแต่งงานคล้ายกับพิธีของคนธรรมดา เป็นการกำหนดของชุมชนเพื่อสร้างบรรยากาศ ความสนุกสนาน สามัคคี ความสัมพันธ์ระหว่าง หมู่บ้าน” (สมพงษ์ โชติช่วง, 2552 : สัมภาษณ์)

ปัจจุบันขบวนการแห่งเพิ่มสีสัน ความสวยงาม ความยิ่งใหญ่ของแต่ละหมู่บ้านตามนโยบาย ของท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์ พื้นฟูประเพณี ลาชัง – แต่งงานโตะชุมพุกให้กลายเป็น “หนึ่ง ประเพณี หนึ่งการท่องเที่ยว” ได้กำหนดสถานที่ จัดประเพณีอย่างถาวร คือ หน้าวัดควนใน ตรง กับวันพีชมงคล มีกิจกรรมหนุนเสริมการประกวด ขบวนแห่ เน้นความสวยงาม ความคิดสร้างสรรค์ ความเรียบร้อยของขบวนแต่ละหมู่บ้าน ดังนั้น แต่ละหมู่บ้านเริ่มจัดตั้งขบวนตั้งแต่เช้าด้วย ขบวนกลองยาว ขบวนขันหมาก เหล่านางรำ เครื่องมือการทำนาในอดีต คันไถ ต้นกล้า รวง ข้าว สีนคำทางการเกษตร และสื่อสร้างสรรค์ อื่นๆ ที่ชุมชนได้ออกแบบในการจัดขบวนมา พร้อมกันหน้าบริเวณศาลาอเนกประสงค์แต่ละ ชุมชน มีปราชญ์ทางพิธีกรรมเป็นผู้กำหนด ฤกษ์ยามตามเวลาเป็นมงคลในการเคลื่อน ขบวนแห่ออกจากชุมชน

เมื่อทุกหมู่บ้านได้เคลื่อนขบวนแห่มา พร้อมกันบริเวณลานกว้างบ้านบ่อโคกอย่าง พร้อมเพรียง มีการจัดขบวนแห่เรียงตาม หมู่บ้านติดต่อกันเป็นแถวยาว ดุยิ่งใหญ่ตระการ ตา ไปตามถนนสู่สถานที่จัดงาน คือ บริเวณ ลานกว้างหน้าวัดควนใน ตำบลควน สังเกตว่า ผู้เข้าร่วมกระบวนมีตั้งแต่เด็ก วัยรุ่น ผู้ใหญ่ และคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน นำหน้าขบวนด้วย กลองยาว เหล่านางรำ เครื่องมือการทำนา สีนคำ ทางเกษตร หุ่นโตะชุมพุกฝ่ายเจ้าบ่าวจะนำ หน้าด้วยขบวนขันหมาก แต่ละชุมชนให้ความ

สำคัญกับการจัดกระบวนแห่ให้มีความสวยงาม ประทับใจต่อผู้คนเดินทางมาท่องเที่ยว และเป็นหน้าตาของคนในชุมชนที่บ่งบอกถึงความรู้ ความสามัคคี แต่สัญลักษณ์ทางพิธีกรรมอย่าง หนึ่งที่ทุกหมู่บ้านคัดเลือกสรรในการประกวด คือ เลือกเรียงข้าวที่มีเมล็ดงามๆ ใส่ในพาน เพื่อการประกวดและได้ทำขวัญไปพร้อมกัน เพื่อเก็บไว้ทำพันธุ์เพาะปลูกปีต่อไป นอกจากนี้ นั้นมีการหนุนเสริมขบวนแห่ด้วยวิธีการทำนา แบบอดีต เช่น คันไถ เครื่องหาบข้าว และ ผลผลิตทางการเกษตรประจำท้องถิ่น เช่น มะพร้าว กล้วย การจัดขบวนแห่สะท้อนให้เห็น อาชีพการเกษตร วิธีการทำนา และประชาสัมพันธ์ ของหน่วยงานราชการเรื่องการรักษาสุขภาพ ธรรมชาติต่อต้านยาเสพติด เป็นต้น

พิธีแต่งงานหุ่นโตะชุมพุก คือ การรับ ขวัญ ขอขมา ตอบแทนคุณ ขั้นตอนการ แต่งงานหุ่นโตะชุมพุก เป็นสื่อสัญลักษณ์ทาง พิธีกรรมสำคัญ 2 อย่าง คือ (1) สัญลักษณ์แห่ง ความอุดมสมบูรณ์ในการทำนา และ (2) การ ออลาซังข้าวที่จะถูกไถกลบในการทำนาปีต่อ ไปบนพื้นฐานความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า ได้ ปรากฏอยู่ในตำนานการสร้างโลก ฉบับบ้าน ปาลาม อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี กล่าว ถึงลูกของพระอิศวรกับพระนางอุมาได้ แต่งงาน ตายมาเป็นเทพประจำต้นข้าว การ จัดพิธีแต่งงานเป็นการตอบแทนคุณการเสีย สละชีวิตมาดูแลต้นข้าว ยุคแรกๆ การรวมกลุ่ม ของชาวนานำออกซังข้าวมารวมกัน แล้วแยก กอซังข้าวออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งแต่งเป็น หุ่นเจ้าบ่าว อีกส่วนหนึ่งแต่งเป็นหุ่นเจ้าสาว ใช้ สถานที่จัดงานแห่งเดียวกัน เพราะถือว่าทั้ง สองคนเป็นตัวแทนของ “แม่โพสพ” จึงไม่มีการ

เลือกคู่ครอง เพราะทั้งสองคนเคยเป็นคู่สามีภรรยา เมื่ออิทธิพลศาสนาได้แผ่ขยายมาเป็นที่ยอมรับของชาวนา มีการหยิบบีมีลักษณะเทพแห่งความอุดมสมบูรณ์มาออกแบบหุ่น ไม่ว่าจะหุ่นมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอย่างไร การแต่งงานหุ่นคู่บ่าวสาว จะมีเพียงคู่เดียว

จนกระทั่งหุ่นมีลักษณะเป็นคนธรรมดา สมมติชื่อตามลักษณะคนธรรมดาที่มีเกียรติ มีฐานะทางสังคม รัฐบาล จากการสื่อความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์การทำนา มาเป็นความมีเกียรติ มีฐานะในหน้าที่การงาน โดยเฉพาะการเป็นข้าราชการ มีการประชาสัมพันธ์ให้แต่ละหมู่บ้านได้ตกแต่งหุ่นโตะชุมพุกขึ้นมาด้วยงบประมาณได้รวมกันทั้ง 6 หมู่บ้าน ฝ่ายเจ้าบ่าว 3 หมู่บ้าน ฝ่ายเจ้าสาว 3 หมู่บ้าน จึงมีการเลือกคู่ครองหุ่นโตะชุมพุกด้วยการจับฉลากว่า หุ่นโตะชุมพุกของหมู่ใดแต่งงานกับหมู่ใด การเลือกคู่ครองเป็นการสร้างความสัมพันธ์เกี่ยวดองกัน สื่อให้เห็นว่า การแต่งงานระหว่างหุ่นทั้งสองหมู่บ้าน ในปีนี้ ผลการทำนาจะเป็นอย่างไร คล้ายเป็นการเสี่ยงทายถึงความอุดมสมบูรณ์ของการทำนา ผ่านพิธีกรรมการแต่งงานหุ่นโตะชุมพุก การจัดพิธีแต่งงานให้กับหุ่นทั้งสองเพื่อต้องการขอมาตอบแทนคุณต่อแม่โพสพที่ได้ช่วยดูแลให้ข้าวกล้ามีความอุดมสมบูรณ์ในปีต่อๆ ไป

การทำขวัญหุ่นคู่บ่าวสาว เป็นพิธีกรรมความเชื่อแต่ดั้งเดิมว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าธรรมชาติ สัตว์ดิรัจฉานและมนุษย์ต่างมีขวัญ “ขวัญหาย มีการเรียกขวัญ เช่น เด็กตกใจขวัญหาย นอนซมสองสามวัน มีหมอมาทำขวัญ โดยใช้สัญลักษณ์ เรียกว่า แหวนขวัญ ไม่ใช่แหวนจริงๆ แต่เป็นสัญลักษณ์คล้ายกับรากไม้ที่ทำพิธีมาแขวนไว้เพื่อให้เด็กหายเป็นปกติ ชาวนามี

ความเชื่อเรื่องแบบนี้อยู่ก่อนแล้ว จึงต้องมีพิธี “ขวัญข้าวทุกปี” (สมหมาย โชติช่วง, 2552 : สัมภาษณ์) การทำขวัญหุ่นคู่บ่าวสาววันแต่งงานจะได้เป็นสิริมงคลในการครองเรือน ใช้ชีวิตร่วมกันอย่างราบรื่น มีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ และหมอขวัญทำพิธี ซึ่งไม่ได้ซับซ้อนทำขวัญอย่างเช่นในอดีต “ปัจจุบันพิธีทำขวัญ หมอพิธีกรรมจะทำขวัญเหมือนกับพิธีแต่งงานคู่บ่าวสาวทั่วไป ตั้งนะโมสามจบ กล่าว โอม ศรี ศรี วันนีวันดี (สมมติวันจันทร์บอกว่า วันนีวันจันทร์เป็นวันดี) พระพรหมให้กุสมมติ หิยุตตั้ง ประสิทธิพุทฺธัง ประสิทธิธัมมัง ประสิทธิสังฆัง ภาวันตุ เม เอามือไปแตะหลังคู่บ่าวสาวว่า อิติปิโส วิเสเส อิเสเส พุทธะมาเน อิติเม พุทธะตัง หิหิโสตัง พุทธะปิตติหิ” (สมหมาย โชติช่วง, 2552 : สัมภาษณ์) การทำขวัญในปัจจุบันกล่าวเพียงสั้นๆ พอเป็นพิธีเพื่อให้คู่บ่าวสาวอยู่สุขสบาย “ขณะกล่าวหมอทำขวัญจับมือหุ่นคู่บ่าวสาว ถ้าคนธรรมดาจะต้องจับมือเจ้าบ่าวเจ้าสาว ซ้อนทับสลับกัน หยิบรวงข้าวมาตั้งบนฝ่ามือคู่บ่าวสาวว่า โอมศรี ศรี ฯลฯ จากนั้นเอารวงข้าวลูบไปตามต้นแขน ทั้งเจ้าบ่าวเจ้าสาว ทำแบบเดียวกันสามครั้ง” พิธีการทำขวัญมีการคลี่คลายการเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ได้นำบทการทำขวัญคู่บ่าวสาวของคนธรรมดามาประยุกต์ใช้การทำขวัญการแต่งงานของหุ่นโตะชุมพุก

ปัจจุบันลักษณะหุ่นโตะชุมพุกได้เปลี่ยนแปลงลักษณะเชิงสัญลักษณ์อย่างต่อเนื่องจากลักษณะการตกแต่งหุ่นจากกอซังข้าวแบบง่าย ๆ เพื่อสื่อให้รู้ว่าเป็นตัวแทนแม่โพสพสมมติชื่อว่า พ่อโพสกับแม่โพสพ จนเปลี่ยนหุ่นให้มีลักษณะท้องป่องๆ สมมติชื่อหุ่นเป็น พ่อชุมพุกกับแม่สุนทรี ปัจจุบันเปลี่ยนลักษณะหุ่นให้เป็นผู้มีเกียรติ มีฐานะตำแหน่งทางสังคม รัฐบาล กลาย

มาเป็นตัวแทนบุตรหลานของคนในชุมชนที่มีลักษณะเด่น มีเกียรติ เหมือนคนธรรมดา แต่จะมีฐานะตำแหน่งทางสังคม ขึ้นตอนพิธีกรรมกำหนดให้แต่ละหมู่บ้านวางแผน กำหนดสถานที่ และนัดประชุม แบ่งภาระหน้าที่ในการจัดแต่งหุ่น “โตะชุมพุก” ตามลักษณะการวางแผนของท้องถิ่น ร่วมกับผู้นำชุมชน โดยชาวบ้านกลับกลายมาเป็นผู้ให้ความร่วมมือ จะใช้บริเวณศาลาอเนกประสงค์ ภายในชุมชนของแต่ละหมู่บ้านในการรวมจัดงาน ส่วนวันเวลาจัดพิธีกรรมเข้าไปยึดโยงกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในการเดินทางเข้ามาเป็นเกียรติในพิธีเปิด ทำให้วันเวลาการจัดกิจกรรมยึดตามธรรมเนียมปฏิบัติภายในเดือนหก หมอพิธีกรรมเป็นผู้ดูฤกษ์ยามไม่ได้แล้ว เปลี่ยนมายึดตามเจ้าหน้าที่รัฐ ท้องถิ่น จึงได้กำหนดวัน “พีชมงคล”

ที่ทุกคนพร้อมยอมรับตามสภาวะการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม แต่ยังเป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเพื่อการอนุรักษ์ พื้นฟู แม้จะเหลือผู้ที่ยึดอาชีพการทำนาไม่กี่ครัวเรือน แต่ส่วนใหญ่รู้สึกความเป็นเจ้าของพิธีกรรม “ลาซังทำทุกปี ถ้าเราไม่ทำนาแล้วก็ต้องไปร่วมกับเขา อยู่บ้านเดียวกัน ถ้าไม่ไปมันน่าเกลียด ไม่งามตา พิธีกรรมสร้างความร่วมมือสามัคคี เรากันพุทธ พระยังมาให้ขวัญแม่โพสพ เราไม่ไปมันน่าคิด” (วิน จุลเอียด, 2552: สัมภาษณ์) วิชิต ใต้สะท้อนเห็นความผูกพันวิถีคนบริเวณนี้ที่พิธีกรรมลาซังไม่ได้มีความผูกพันเฉพาะชาวนาอย่างเช่นในอดีต แต่ได้คลี่คลายลักษณะความสัมพันธ์มาสู่ปัจจุบันด้วยจิตสำนึกความรัก และความสามัคคีที่จะทำให้เกิดความสงบสุขในชุมชน (๕)

เอกสารอ้างอิง

- พิชัย แก้วขาว. (2547). *วรรณกรรมทักษิณ วรรณกรรมคัตสรร*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.
- มาลีณี จุฬารัตน์. (2545). *ศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาและผลกระทบต่อชาวนา อำเภอดงขี้เหล็ก จังหวัดนราธิวาส*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- สถาพร ศรีสังข์ และศรีน มณีโชติ. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่มที่ 14*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. (2548). *ประเพณีท้องถิ่นภาคใต้*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สัมภาษณ์

- วิน จุลเอียด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประสิทธิ์ รัตนมณี เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 58 หมู่ 4 ตำบลควนอำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี, เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2552.
- สมพงษ์ โชติช่วง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประสิทธิ์ รัตนมณี เป็นผู้สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 บ้านพิกุล ตำบลควน อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี, เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2552.
- สมหมาย โชติช่วง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประสิทธิ์ รัตนมณี เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 73 หมู่ 5 ตำบลควน อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี, เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2552.
- สุพิไล ผันมะโร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประสิทธิ์ รัตนมณี เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 3/1 หมู่ที่ 5 ตำบลควน อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี, เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2552.